

המודרניות והאתגר החדש של הדת

פיטר ברגר

יותר ממאה חלפה מאז הכריז ניטשה על מות האלוהים. רבים, הן אלה שקידמו בברכה את נבואתו והן אלה שגיננו אותה, סברו שהיא מתייחסת לירידת קרנה של האמונה הדתית. אלא שברבות השנים גברו הפקוקים בדבר אמיתותה של אותה עובדה. ואמנם, אין זה תיאור נאמן של ראשית המאה העשרים ואחת: הדת אינה נמצאת בסימן שקיעה. אדרבה, במקומות רבים בעולם התחוללה התפרצות רבת-עוצמה של האמונה הדתית.

מאז ימי הנאורות, אינטלקטואלים מכל סוג וגוון האמינו כי התוצאה הבלתי נמנעת של המודרניות היא דעיכתה של הדת. הסיבה לכך הייתה הסברה כי המודרניות מביאה עמה בהכרח רציונליות והתקדמות מדעית, אשר תחלפנה את האמונות התפלות של הדת. ניטשה לא היה חריג בתפיסתו זו; רבים מן ההוגים המודרניים בעלי ההשפעה סברו כך, ובהם מרקס, שכינה את הדת "אופיום להמונים", ופרויד, שראה בה אשליה.

שניים מאבות הסוציולוגיה הקלאסית, אמיל דורקהיים ומקס ובר, היו אף הם שותפים לאותה דעה. דורקהיים גרס כי הדת אינה אלא מטפורה לסדר החברתי, ואילו ובר האמין שהרציונליזציה – כך כינה את התגברות כוחה של השקפת העולם המדעית – תחסל את "גן העדן הקסום" של ההשקפות הקדם-מודרניות.

מובן שעמדתו של כל אחד מהם ביחס לאותה תובנה הייתה שונה. דורקהיים, שהיה אתיאטיסט נאור, ראה בחילוניות המודרנית קדמה. ובר לא היה מאושר ממראה עיניו וסבר כי האדם המודרני כלוא ב"כלוב הברזל" של הרציונליות. כך או כך, הם היו תמימי דעים באשר למתרחש – התפשטות החילון ודחיקתה של הדת לקרן זוית.

ברם, אין לנו אלא לקבוע ששניהם טעו. המודרניות אינה תהליך מחלן מעצם טבעה, הגם שזו הייתה השפעתה במקרים מסוימים. אני סבור שהטעות הזאת נובעת מבלבול בין מושגים: אם יש למודרניות תוצאה בלתי נמנעת, אין היא החילון דווקא כי אם הריבוי. המודרניות יוצרת שפע הולך וגדל של דעות, ערכים והשקפות עולם בתוך חברה מסוימת. הריבוי הזה אכן מציב אתגר בפני כל המסורות הדתיות, הנאלצות להתמודד עם עובדת קיומם של "אחרים" – ולא בארץ רחוקה אלא ממש על מפתן ביתן. תיאוריית החילון, מצדה, נדרשת להתמודד עם אתגר מסוג אחר.

אנו עדים כיום לשתי התפרצויות דתיות עזות במיוחד, המתרחשות בקנה מידה גלובלי – זו של האיסלאם וזו של האוונגליזם הפרוטסטנטי. תנועות איסלאמיות חדורות להט דתי זוכות לפריחה וצוברות כוח בכל רחבי העולם המוסלמי, מן האוקיאנוס האטלנטי ועד ים סין, וכן בקהילות המוסלמיות בארצות המערב. עלייתה של הפרוטסטנטיות האוונגלית אינה זוכה לתשומת לב רבה כל כך בקרב האינטלקטואלים, אנשי התקשורת והציבור המערבי, מכיוון ששמה לא נקשר מעולם לאלימות וכן משום שהיא קוראת תיגר על ההשקפות הרווחות של האליטה. דייוויד מרטין הבריטי, מן החוקרים המובילים בתחום הסוציולוגיה של הדת, מכנה אותה "מהפכה שלא הייתה אמורה להתרחש". אלא שהמהפכה מתרחשת, והאוונגליזם מתפשט במהירות רבה יותר ועל פני שטח גיאוגרפי גדול יותר מן התחייה האיסלאמית. זאת ועוד, האיסלאם משגשג בעיקר בקרב אוכלוסיות שהן מוסלמיות ממילא, ועל כן מדובר בהתעוררות דתית ולא בהמרת דת; הפרוטסטנטיות האוונגלית, לעומת זאת, חודרת למקומות שבהם לא הייתה מוכרת עד כה, והיא עושה זאת באמצעות המרות דת המונית.

הפלח הדינמי והגדול ביותר של ההתפשטות האוונגלית הוא הזרם הפנטקוסטלי, שהחל את דרכו לפני מאה שנה בכמה מקומות בארצות-הברית, כאשר קבוצות קטנות של אנשים החלו לדבר באורח פלאי בלשונות נשכחות ולחוות ריפוי נסי. הזרם הפנטקוסטלי ביקש מלכתחילה להרחיב את קהל מאמיניו. עשיית הנפשות התרכזה בעיקר באמריקה, אם כי כבר בשלב מוקדם היו לזרם שלוחות במקומות אחרים – אפילו, למרבה הפלא, בשבדיה. ואולם,

---

ההתפרצות הפנטקוסטלית הגדולה החלה בשנות החמישים של המאה העשרים, בייחוד בארצות המתפתחות, ומאז היא הולכת ומתעצמת בהתמדה. גבולות הפנטקוסטליזם מעורפלים במקצת: זוהי תופעה רב-ממדית, שיש בה זרמים פנטקוסטליים מובהקים, קהילות פנטקוסטליות שאינן משתייכות לזרם מסוים וגילויים כמו-פנטקוסטליים בתוך כנסיות פרוטסטנטיות וקתוליות בעיקרן. אפשר לטעון שכל הקבוצות הללו נכללות ב"תנועה הכריזמטית", המונה על פי מחקר שנערך לאחרונה במכון המחקר פיו (Pew) כארבע מאות מיליוני מאמינים.

ההתעוררות הדתית אינה נחלתם של האיסלאם ושל הזרם הפנטקוסטלי בלבד. הכנסייה הקתולית, הנתונה במצוקה באירופה, עושה חיל בחצי הדרומי של כדור הארץ. ברוסיה מסתמנת תחייה של הכנסייה האורתודוקסית. היהדות האורתודוקסית צומחת בקצב מהיר בארצות-הברית ובישראל. ההינדואיזם זוכה אף הוא לתנופה, והבודהיזם קונה לו נפשות לא רק באסיה אלא גם באירופה ובאמריקה.

מתברר, אם כן, שהמודרניות אינה מתאפיינת בהעדר אלוהים אלא בנוכחותם של אלים רבים. ועם זאת, שני חריגים אינם משתלבים בתמונה כללית זו של עולם דתי גועש וסוער. האחד הוא גיאוגרפי: מערב אירופה ומרכזה. החילוניות האירופית, על צורתה הנוכחית ועל הגורמים לה, היא אחת התופעות המעניינות ביותר בסוציולוגיה של הדת בזמננו. החריג האחר רלוונטי אף יותר לשאלת החילון, משום שהוא מגולם באליטה תרבותית בינלאומית, שנוצרה למעשה באמצעות הגלובליזציה של האינטליגנציה האירופית הנאורה. אף שהאליטה החילונית הזאת היא מיעוט בכל מקום שבו היא נמצאת, היא מחזיקה ביכולת השפעה ניכרת.

החילוניות מוצאת אפוא את עצמה מוקפת בהתעוררות דתית חובקת עולם, המציבה בפניה כמה אתגרים רבי-משמעות. בהקשר הכללי של דיוננו, מן הראוי להבחין בין שלושה סוגים של חילון.

ראשית, המונח "חילוניות" עשוי להתייחס לנכונות לקבל את השפעות הדיפרנציאציה המוסדית – המהווה מאפיין חיוני של המודרניות – על חיי הדת. פעילויות חברתיות שהתקיימו בחברות הקדם-מודרניות בתוך מסגרת אחת מתחלקות עתה בין כמה מוסדות. לדוגמה, בעוד שבעבר הוטל חינוך הילדים על המשפחה או השבט, הרי שכיום הוא נתון בידי מוסדות המתמחים בתחום.

הצוות החינוכי, שלפנים כלל בני משפחה חסרי הכשרה מיוחדת, חייב עתה לעבור מסלול הדרכה במוסדות להכשרת מורים, המצמיחים בתורם מוסדות נוספים, כגון גופים המעניקים הסמכה מטעם המדינה ואיגודים מקצועיים של מורים. גם הדת עצמה עוברת תהליך דומה של דיפרנציאציה: מה שהיה בעבר פעולה משותפת של קהילה שלמה מאורגן כיום בידי המוסדות המיועדים לכך באופן ספציפי. למעשה, זמן רב לפני העידן המודרני הציגה הכנסייה הנוצרית את תכנית האב של הספציאליזציה הדתית והבחינה בין התחום החילוני של עיר האדם לתחום המקודש של עיר האלוהים. המודרניות רק הפכה את תהליך הדיפרנציאציה לרחב היקף ולמבוזר הרבה יותר.

אחד הביטויים הבולטים של התהליך הזה הוא הדת האמריקנית, המציעה ריבוי דמוי שוק חופשי של זרמים ומוסדות דתיים נפרדים וזמינים. הדוגמה האמריקנית מבהירה כי החילונית, כאידיאולוגיה המקבלת את ההתמחות המוסדית של הדת, אינה כרוכה בהכרח באיבה לדתיות. גישה מתונה זו מולידה גם עמדה מתונה באשר להפרדת הדת מהמדינה. היא גורסת שהמדינה אינה צריכה להיאבק בדת אלא להימנע ממעורבות ישירה בעניינים דתיים ולהכיר במעמדם האוטונומי של המוסדות הדתיים.

הסוג השני של החילוניות אכן מתאפיין באיבה לדת, ובעיקר לתפקיד הציבורי שהיא ממלאת. התפיסה הצרפתית של המדינה, שהתגבשה מבחינה פוליטית במהפכה של 1789, צמחה מתוך העוינות שרחשה הנאורות האירופית לנצרות. ובכל זאת, סוג זה של חילוניות, הרואה בדת עניין פרטי לחלוטין, יכול להיות "סובלני" יחסית ביחסו אליה, כפי שהוא היום בצרפת. הסמלים הדתיים והפעולות הדתיות מורחקים בקפידה מן החיים הפוליטיים, אך הדת שהופרטה זוכה להגנתו של החוק.

הסוג השלישי של החילוניות אינו יכול להיחשב סובלני כלל וכלל; זהו החילון שהונהג בברית-המועצות ובמשטרים קומוניסטיים אחרים. מכל מקום, הן בגרסה הסובלנית והן בגרסה העוינת של המדינה החילונית, הדת מסולקת מן הזירה הציבורית ומוגבלת לתחום הפרט. בארצות-הברית הופיעו ארגונים שקידמו את הגרסה הצרפתית של החילון, כגון 'התאחדות אמריקנים להפרדת הדת מהמדינה' (Americans United for the Separation of Church and State) ו'האיגוד האמריקני לחירויות אזרחיות' (ACLU – American Civil Liberties Union). את השקפת העולם של האחרון אפשר לתמצת בבדיחה יהודית נושנה: אדם מבקש להיכנס לבית הכנסת בימים הנוראים. הגבאי עוצר אותו בפתח ואומר לו שהכניסה מותרת רק לאנשים שרכשו מקומות ישיבה. "אבל

מדובר בעניין של חיים ומוות", אומר האיש. "אני חייב לדבר עם מר שפירו – אשתו אושפזה בבית החולים". "בסדר", אומר הגבאי, "אתה יכול להיכנס. אבל שלא אתפוס אותך מתפלל". שורת המחץ מתארת בדייקנות את עמדתו של ה-ACLU בשאלה האם ועד כמה יש לספק למוסדות דתיים שירות מטעם הציבור, מהסעות לתלמידים ועד מתקנים רפואיים.

עמדנו אפוא על מגוון סוגים של חילוניות. את הגרסה המתונה מייצגת ההשקפה האמריקנית המסורתית בדבר הפרדת הדת מהמדינה. גרסה רדיקלית יותר, המגולמת ב-*laïcité* הצרפתי (המדינה החילונית), דוחקת את הדת למרחב הפרטי ובד בבד מעניקה לה הגנה חוקתית. הגרסה הקומוניסטית של החילוניות מבקשת לדכא את הדת. חסידיה של גישה זו עלולים להיות קנאים לא פחות מכל פונדמנטליסט דתי.

כל סוגי החילוניות האלה מתמודדים כיום עם אתגרים קשים. גם הגרסה המתונה של החילון, שהתמסדה בדגם האמריקני של הפרדת הדת מהמדינה, מתעמתת כיום עם תנועות המבקשות להכפיף את כל תחומי החיים שלנו לדת ודוחות את ההבחנה בין המוסדות הדתיים ליתר החברה. מסיבות מובנות, תשומת הלב המרבית מתמקדת כיום באתגר הגלום באיסלאם הרדיקלי, הדוגל באידיאל של מדינת שריעה. במדינה כזאת, כל היבט של חיי הפרט ושל חיי הכלל כפוף לדין האיסלאמי. המוסלמים חלוקים ביניהם בשאלה אם השקפה זו היא מרכיב הכרחי באמונה הדתית שעליה מכריז הקוראן, או שהיא תוספת מאוחרת ועל כן מותר לשנותה. כך או כך, הקריאה למדינה איסלאמית חובקת-כל זוכה בימינו להד עצום בקרב המוסלמים. אין היא נחלתם הבלעדית של חסידי הג'יהאד, הרוצים לכונן מדינה כזאת באמצעים אלימים; מוסלמים רבים שלבם אינו נוהה אחר הטרור או אחר מלחמת הקודש מחזיקים בהשקפות דומות.

זאת ועוד, השאיפה לחברה שבה הדת שולטת בכל תחומי החיים אינה ייחודית למוסלמים. ישנם קווי דמיון רבים בין האידיאל של מדינת השריעה ובין רעיון מדינת ההלכה, שבו דוגלות קבוצות מסוימות של יהודים אורתודוקסים בישראל. גם האידיאולוגיה של הלאומנות ההינדית בהודו, ההינדוּטְבָּה (*hindutva*), מבטאת שאיפות דומות, וקבוצות חזקות באורתודוקסיה הרוסית קוראות ל"אחדות מונוליתית של הכנסייה והמדינה" (ביטוי שבו השתמש

לאחרונה פקיד בכיר בפטריארכיה של מוסקבה). המונח המתאים לתיאור כל המקרים הללו הוא פונדמנטליזם.

בחוגים פרוגרסיביים בארצות-הברית נוהגים לייחס כוונות דומות גם לפרוטסטנטים האוונגלים ולקתולים, אלא שאין לכך כל בסיס אמפירי. רק מיעוט קטן מאוד של אוונגלים בארצות-הברית ומחוצה לה שואף להקים מדינה נוצרית, והפעם האחרונה שבה ניסתה הכנסייה הקתולית להקים מדינה קתולית הייתה בעת מלחמת האזרחים בספרד, שבה צידדה במחנה הלאומני. מאז מועצת הוותיקן השנייה, הכנסייה אינה מעלה עוד על דעתה עמדה כזאת. ואכן, כפי שציין סמואל הנטינגטון, הכנסייה הקתולית הפכה לגורם חשוב בתהליך הדמוקרטיזציה, בעיקר במדינות מזרח אירופה, באמריקה הלטינית ובפיליפינים.

חשוב להבחין בין תנועות הפועלות מתוך מניעים דתיים כנים ובין תנועות המתעטפות באצטלה כזאת אף שתכניתיהן אינן דתיות. לעתים קשה אמנם להבחין בין המניעים, אך במקרים רבים ברור באיזה סוג מדובר. אפשר, למשל, להאמין למחבל מן המזרח התיכון הטוען כי הוא מבצע פיגוע התאבדות כדי לחזות בגדולת האל. חוקרי מדעי החברה, שרובם מחזיקים בהשקפות חילוניות למדי, נוטים לחשוך שהמניעים הדתיים נועדו לספק גושפנקה לגורמים המציתים סכסוכים חברתיים ולאומיים, אולם גישה מוטה זו אינה מאפשרת להם להבין אל נכון את הכוח המניע של האמונה הדתית.

ברם, במקרים מסוימים הצדדים הניצים מצמידים תוויות דתיות לאינטרסים חומריים במובהק. בסכסוך בבוסניה, למשל, נלוו סממנים דתיים להתנגשויות בעלות אופי פוליטי ואתני. הסאטיריקן פ"ג או'רוק הסביר פעם ששלוש קבוצות נאבקות ביניהן בסכסוך הבוסני: בני הקבוצות הללו דומים זה לזה בחזותם ומדברים באותה שפה; מפרידה ביניהם רק הדת, שאיש מהם אינו מאמין בה. מקרה נוסף הוא צפון אירלנד. גם כאן אפשר לתמצת היטב את המצב בעזרת בדיחה: אדם חמוש קופץ מפתחו של בית, מצמיד אקדח לרקתו של עובר אורח ושואל: "קתולי או פרוטסטנטי?" "האמת היא", עונה האיש, "שאני אתיאיסט". "טוב, בסדר", משיב החמוש, "אבל איזה מין אתיאיסט אתה – קתולי או פרוטסטנטי?"

בתורכיה נקלעה כיום החילונית לבעיה פוליטית קשה במיוחד. הרפובליקה התורכית נוסדה בשנת 1923 בידי כמאל אתאטורק, אדם בעל עמדה אנטי-איסלאמית מובהקת וככל הנראה בעל נטייה אנטי-דתית כוללת. הוא ביקש

”לתרבת” את תורכיה ולעשותה חילונית ואירופית. הדגם הפוליטי שעמד לנגד עיניו היה זה של צרפת, שבה החיים הציבוריים מטוהרים מכל סמל דתי ומכל התנהגות דתית. אתאתורכ הוציא אפוא את התרבוש המסורתי, הפז, אל מחוץ לחוק ואילץ את הגברים לחבוש כובע אירופי (הייתה לכך, אגב, השלכה אנטי-איסלאמית ניכרת לעין: אדם החובש כובע מצחייה יתקשה לגעת במצחו בקרקע, כפי שמחייבת התפילה המוסלמית).

האידיאולוגיה החילונית הנוקשה של אתאתורכ השתרשה היטב במגזרים נרחבים של החברה התורכית, ובייחוד בקרב האליטה הכמאליסטית ובקרב מעמד הביניים בערים. ואולם, באזורי הכפר של אנטוליה נמשכה הדומיננטיות של התרבות המוסלמית המסורתית. תושבי האזורים הללו שילמו אמנם מס שפתיים לאידיאולוגיה הכמאליסטית, אך בה בעת נמנעו מליישמה בחיי המשפחה והקהילה.

בשנים האחרונות הוחלפה ההתנגדות הפסיבית הזאת בגישה פוליטית אקטיביסטית. שורה של מפלגות איסלאמיות מובהקות הצטרפו לזירה הפוליטית והחלו לקרוא תיגר על האורתודוקסיה הכמאליסטית. במשך זמן מה נהג הצבא להתערב כדי לחסום את דרכן של המפלגות האלה לשלטון, אך במרוצת השנים נעשה הדבר קשה יותר ויותר, ומכמה סיבות. ראשית, המוני כפריים מאנטוליה היגרו למרכזים העירוניים והביאו עמם את תרבותם המוסלמית. שנית, תורכיה נעשתה דמוקרטית יותר, בין היתר בשל שאיפתה של האליטה להביא לצירוף המדינה לאיחוד האירופי. אחד הביטויים לדמוקרטיזציה הזאת הוא שיעור השתתפות גבוה יותר של תושבים חסרי השכלה – ובעלי אוריינטציה דתית – בבחירות. שלישית, כמה מחברי האליטה עצמה החלו לפקפק בעיקרי האורתודוקסיה החילונית הישנה, והתנגדותם לאיסלאם הפוליטי שוב אינה נחרצת כפי שהייתה בעבר.

כיום שולטת בתורכיה מפלגה איסלאמיסטית. מנהיגיה אומרים שאין הם שואפים להפיל את הרפובליקה החילונית או לכוון מדינת שריעה. הצבא לא התערב עד כה בנעשה והסתפק באיומים מרומזים. קריאת התיגר המוחצנת ביותר על הסדר החילוני מגיעה מכיוון של נשים מוסלמיות העומדות על זכותן לעטות רעלה גם במוסדות ציבור, בניגוד מפורש לחוק התורכי. אגב, מעניין לראות עד כמה כיסוי הראש – מן התרבוש ועד הרעלה – הוא סלע מחלוקת בין החילונים למוסלמים האדוקים.

לעומת זה השלכות החורגות הרחק מעבר לגבולותיה של תורכיה. ישנם קווי דמיון ברורים בין המקרה התורכי למקרה האיראני. משטר השאה באיראן

ניסה לחקות במודע את המדינה החילונית של אתאתורכ. גם באיראן גילו הדתיים התנגדות פסיבית בתחילה, ובסופו של דבר זכו בעמדת ההנהגה. אך ההבדל בין הדרכים שבהן הגיעו האיסלאמיסטים לשלטון בשתי המדינות מראה כי האתגר המונח לפתחה של החילוניות יכול ללבוש צורות שונות מאוד: באיראן הוקמה מדינה איסלאמית בעקבות מהפכה, וכיום מושלת בה עריצות של אנשי דת שיעים. בתורכיה, לעומת זאת, עלתה המפלגה האיסלאמית לשלטון בבחירות דמוקרטיות, ועד כה – אף שהכמאליסטים עדיין חושדים בכוונותיה האמיתיות – היא לא רק שמרה על חוקי המדינה החילונית, אלא גם הפכה אותה לדמוקרטית יותר.

המשותף לשתי הדוגמאות הללו הוא העיוורון שבו לקתה האינטליגנציה הנאורה, אשר לא השכילה לחזות את העתיד. הפעם היחידה שבה ביקרתי באיראן הייתה בשנת 1976, זמן קצר לפני המהפכה האיסלאמית. כמעט כל האינטלקטואלים שפגשתי שם התנגדו לשאה וייחלו למהפכה, אולם איש מהם לא צפה את אופייה. שמו של האיאתוללה חומייני לא הוזכר באוזניו ולו פעם אחת. בסמוך לביקורי באיראן נסעה אשתי לתורכיה והרצתה שם. באיסטנבול היא הבחינה בדגלים ירוקים – סמלי האיסלאם – שהתנוססו על הבתים ועל החנויות. היא שאלה את מארחה, איש אקדמיה נאור, אם הדגלים האלה מעידים על תחיית האיסלאם במדינה. "כלל וכלל לא", השיב הפרופסור. "אנשים פרובינציאלים מניפים אותם, אנשים בורים שלעולם לא תהיה להם השפעה של ממש".

בביקור שערכתי לאחרונה בתורכיה נתקלתי בביטוי חזותי בולט לאתגר שמציבה הדת בפני החילוניות. אחת האטרקציות התיירותיות באנקרה היא המאוזוליאום של כמאל אתאתורכ. זהו מבנה קבורה מרשים הניצב על גבעה המשקיפה על העיר כולה. אתאתורכ בחר באנקרה לבירת תורכיה, וכפי שאפשר היה לצפות, המרחב הציבורי של מרכז העיר מטוהר עד היום מכל סמל דתי, מלבד מסגד גדול אחד שנבנה לאחרונה בידי הסעודים. אלא שאנקרה התרחבה עד מאוד מאז ימיו של אתאתורכ ומרכזה מוקף כיום במספר רב של רבעים עירוניים חדשים, ובכל אחד מאלה ניתן למצוא מסגד. האיסלאם צר אפוא על בירת החילוניות הכמאליסטית – לא רק פוליטית אלא גם פיזית.

הודו וישראל הן שתי דוגמאות נוספות למדינות שבהן מתמודדת האליטה החילונית עם קריאת תיגר מצד הדתיות העממית. בשנת 1947, כאשר הכריזה הודו על עצמאותה, היא הוגדרה מפורשות כרפובליקה חילונית. הגדרה

זו לא ביטאה עוינות כלשהי לדת, הינדית או אחרת (אחרי הכל, כאז כן היום, גנדי נחשב לסמל לאומי); מטרתה העיקרית הייתה להבדיל את הודו מפקיסטאן, שזכתה במקביל לעצמאות והוגדרה כמדינה מוסלמית. הודו, לעומת זאת, ראתה עצמה כמדינה שבה כל הקהילות הדתיות אמורות לחוש בנוח – לא רק ההינדים אלא גם המוסלמים, הסיקים, הג'יינים והנוצרים.

גם כיום מוגדרת הודו בחוקתה כרפובליקה חילונית, המחויבת ביחס נייטרלי אל כל הקהילות הדתיות החיות בה. אלא שבפועל הודו היא אחת הארצות הדתיות בעולם, ויותר משמונים אחוזים מאוכלוסייתה הם הינדים. לעובדה זו יש בהכרח השלכות פוליטיות. מפלגת הקונגרס, שמנהיגיה היו שליטיה הראשונים של הודו העצמאית, ממשיכה לדגול באידיאל של המדינה החילונית, ולכן רוב המוסלמים מצביעים עבורה. היריבה העיקרית של מפלגת הקונגרס היא מפלגת העם ההודית (BJP), הרואה בהינדואיזם את לב-לבה של הציוויליזציה ההודית. מפלגה זו אף החזיקה בשלטון למשך תקופות מסוימות, הן בכמה ממדינות הפדרציה ההודית והן בממשלה הפדרלית.

היחסים בין דתיות לחילוניות בישראל דומים מאוד לאלה שבהודו. עם ההכרזה על עצמאותה ב־1948 הגדירה ישראל את עצמה כמדינה יהודית, אך הגדרה זו אין פירושה שהיהדות היא דת המדינה. ישראל, בדומה להודו, היא מדינה דמוקרטית והמיעוטים הלא־יהודיים החיים בה, מוסלמים ונוצרים, אמורים ליהנות משוויון זכויות.

אלא שבין זהותה הדמוקרטית של מדינת ישראל ובין היותה מדינה יהודית התגלעו מתחים, בייחוד מאז תפיסת השטחים הפלסטיניים במלחמת 1967. אין פלא כי האזרחים הערבים של ישראל חשים שלא בנוח לנוכח הגדרתה כמדינה יהודית, ומנגד – מה שנוגע ישירות לנושא שלפנינו – יהודים דתיים רבים חשים שלא בנוח בשל אופייה החילוני והנייטרלי מבחינה דתית של המדינה.

במשך זמן רב הייתה האליטה הפוליטית והתרבותית של ישראל חילונית עד מאוד. בישראל אין מקבילה מדויקת למפלגת העם ההודית, אך הליכוד, מפלגת האופוזיציה הראשית, שואב חלק ניכר מכוחו ממצביעים יהודים הרוחשים איבה לאליטה החילונית (ראוי לציין שלאיבה זו סיבות רבות, שאינן מסתכמות רק בזהותה החילונית של האליטה). ושוב, בדומה למקרה ההודי, אין זה פלא שאזרחים ערבים רבים מצביעים באופן מסורתי למפלגת העבודה.

דוגמה מאלפת נוספת היא ארצות־הברית. המתח בין החילוניות לדת הוא אחד המאפיינים הבולטים של התרבות ושל הפוליטיקה האמריקנית זה ארבעים שנה. שלא כמו תורכיה המודרנית, הודו וישראל, הרפובליקה האמריקנית לא

הוקמה תחת נס החילוניות. הנאורות האמריקנית הייתה שונה מאוד מאחותה הצרפתית, ואף שכמה מן האבות המייסדים לא היו נוצרים אדוקים במיוחד, הם בהחלט לא היו אנטי-דתיים. גם התיקון הראשון לחוקה לא נועד להגשים יעדים חילוניים אלא לשמר את יחסי השלום בין החלקים השונים של האומה, שהייתה אז פרוטסטנטית במידה רבה.

ההסדר הזה פעל היטב זמן ממושך, והסובלנות הלכה והתרחבה בהתמדה ואספה תחת כנפיה עוד ועוד קבוצות: תחילה הזרמים הפרוטסטנטיים השונים, בהמשך – הקתולים והיהודים, ולבסוף כמעט כל קהילה דתית באשר היא, בתנאי שאינה עוסקת בפעילות בלתי חוקית או בפעילות שמטרתה לפגוע באחרים. השינוי שחל בעשורים האחרונים נעוץ באירופיזציה של האליטה התרבותית בארצות-הברית. בתהליך של מעין כמאליזציה, שזרעו טמונים בשנות השלושים של המאה העשרים, נעשתה האליטה האמריקנית חילונית יותר ויותר בצביונה ובעמדותיה הפוליטיות. בה בעת, רוב רובו של הציבור האמריקני המשיך לדבוק בעקשנות בדת.

האליטה האמריקנית הביטה בהתנשאות ובבוז על גילויי הדתיות הרווחים, ביחוד בגרסתם האוונגלית. יחס זה השתקף היטב בכתיבתו המלגלגת של ה"ל מנקן (ובעיקר בתיאורו את משפט הקופים בטנסי). התפיסה שעל פיה אדם מתקדם אינו יכול אלא להיות חילוני מלווה את האליטה התרבותית האמריקנית עד ימינו אלה. ברם, ארצות-הברית מוסיפה להיות החברה הדתית ביותר בעולם המערבי גם היום. ההתנגשות הפוליטית בין הצדדים הייתה אפוא בלתי נמנעת. כפי שאירע בתורכיה, בהודו ובישראל, ההמונים הלא-פרוגרסיביים יצאו נגד האליטה. בכל הארצות האלה השתמשה האוכלוסייה הדתית או המסורתית במנגנונים שהדמוקרטיה העמידה לרשותה כדי לחולל שינוי פוליטי.

שני אירועים הציתו את אש המרד הזה בארצות-הברית, ושניהם קשורים לבית המשפט העליון, הזרוע הפחות דמוקרטית מבין שלוש הרשויות: האיסור משנת 1963 על תפילה בבתי ספר ציבוריים והפסיקה משנת 1973 נגד חוקים האוסרים על הפלה. בעקבות הפסיקות הללו חל היפוך מפתיע בקשר ההיסטורי בין שתי המפלגות הגדולות ובין המעמדות החברתיים. מאז ואילך הרפובליקנים זוכים לנאמנותם של המורדים הדתיים, ואילו הדמוקרטים משקפים את נטיותיה החילוניות של האליטה. בבחירות האחרונות התברר כי רמת המחויבות הדתית של המצביעים – בין שהם פרוטסטנטים, קתולים או יהודים – ניבאה בצורה הטובה ביותר לאיזו מפלגה יתנו את קולם.

אני סבור שהעמדות שנקטו שתי המפלגות במחלוקות שהוזכרו היו מקריות – באותה מידה הן עשויות היו להתייצב בצדדים הפוכים. אך ברגע שנוצר הזיהוי הדיכוטומי הזה, הפכו הבוחרים החילונים המושבעים ואלה בעלי הנטייה הדתית המובהקת לגורמים חשובים בשתי המפלגות. משורותיהם באים הפעילים המסורים שרושמים המחאות, שמתנדבים לפעול במסעות הבחירות, שנוקשים בדלתות וששולחים מעטפות.

מנקודת המבט של חוקרי מדעי החברה, אלה הן התפתחויות תרבותיות ופוליטיות מרתקות, וחשיבותן רבה לדידו של כל מי שדואג לגורלי הדמוקרטיה בעולמנו. על פי ההשקפה הרווחת, הפונדמנטליזם רע לדמוקרטיה מפני שהוא מעכב את ההתמתנות ואת הנכונות להתפשר, המאפשרות את קיומה של הדמוקרטיה. ייתכן. אך חשוב מאוד להבין שיש פונדמנטליסטים חילוניים בדיוק כפי שיש פונדמנטליסטים דתיים; אלה גם אלה אינם מוכנים לקבל כל ערעור על השקפותיהם, והם מיליטנטים, תוקפניים ובזים לכל מי ששונה מהם. פונדמנטליסטים מזן מסוים משוכנעים כי העריצות הדתית אורבת ממש מעבר לפינה ולכן אסור להציב עץ אשוח בשטח ציבורי בחג המולד; פונדמנטליסטים מזן אחר מאמינים כי האומה עתידה לשקוע באנרכיה מוסרית אם הרשויות תסלקנה תגליפים של עשרת הדיברות מבית המשפט.

במילים פשוטות, הפונדמנטליסטים הם קנאים, ולקנאים יש יתרון מובנה על פני אנשים מתונים יותר: אין להם חיים מחוץ למטרה שלשמה הם פועלים, ולכן הם יכולים להתרכז בה בכל מאודם. לנו, כל השאר, יש גם עיסוקים אחרים: משפחה, עבודה, תחביבים, חולשות כאלה ואחרות. ואולם, גם אנו נאלץ להיאבק בנחישות כדי להגן על ערכי היסוד של הציוויליזציה שלנו ושל המערכת הפוליטית שלנו. נדמה לי שאחת המשימות החשובות ביותר בתקופתנו, ואולי בכל תקופה, היא ללחום בתקיפות להגנה על המתכונות – משימה קשה ביותר, אך לא בלתי אפשרית.

פיטר ל' ברגר הוא ראש המכון ללימודי תרבות כלכלית באוניברסיטת בוסטון. מאמר זה התפרסם בכתב העת *First Things* בפברואר 2008 והוא מבוסס על הרצאה שנשא ברגר ב-*New School for Social Research* ב-10 באוקטובר 2007.